

בית דין קבוע – הגדרות והשלכות הלכתיות

הרב נתן חי

א. פתיחה	ד. סמכויות בית דין קבוע
ב. חובת מינוי דיינים קבועים	1. דיון בכפייה
ג. ההגדרות השונות לבית דין קבוע	2. העדפת בית דין קבוע
1. בית דין שנבחר על ידי הציבור	3. עדיפות מול זבל"א
2. קבלה מכללא	4. הפקעת ממון
3. בית דין שהתמנה על ידי רב העיר	5. החובה לדון
	ה. סיכום

א. פתיחה

המונח "בית דין קבוע" מופיע בכמה הקשרים בהלכה. למשל, ההיתר לתקוע בשופר בראש השנה שחל בשבת תלוי בקיומו של בית דין קבוע במקום.¹ הטענה העיקרית במאמר היא שהמונח "בית דין קבוע" מתאר מוסד שקיומו מחויב על פי חוקי התורה, וממילא הוא בעל סמכויות שיפוטיות מיוחדות. זאת בניגוד לבית דין שקיומו אינו מחויב מכוח חוקי התורה, אף שהוא דן על פי דיני התורה, וממילא הסמכויות שלו מצומצמות באופן ניכר. משל למה הדבר דומה, להבחנה בין בית משפט לבין בורר שדן על פי החוק – הראשון הוא מוסד שקיומו מחויב על פי החוק, והשני הוא בורר שהצדדים בחרו בו לדון על פי החוק. לבית דין קבוע יש יותר סמכות ואחריות בעניינים שבין אדם לחברו מאשר לבית דין שאינו קבוע, ויש לכך השלכות לגבי חובת ההתדיינות לפניו וכפי שיבואר בהמשך. להלן נעסוק בעיקר בהגדרת בית דין קבוע, תוך התייחסות לשאלה האם בית הדין ביישוב קהילתי דינו כבית דין קבוע, ולאחר מכן נעסוק בסמכויות המיוחדות של בית דין קבוע.

* הרב נתן חי הוא חוקר במכון משפטי ארץ, לשעבר רב היישוב איתמר ואב"ד.
1. ראש השנה כט, ב.

ב. חובת מינוי דיינים קבועים

ברמב"ם נקבע:

מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם.²

כלומר, ישנה מצווה להקים בית דין שיהיה מוכן לקבל תביעות שיובאו בפניו, ולא די בהקמת בית הדין רק כאשר מתעוררת תביעה.

ספר החינוך הוסיף:

וזאת אחת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן שבכל מקום ומקום, וצבור הראוי לקבוע ביניהם בית דין כמו שמבואר במסכת סנהדרין [ב' ע"ב] ולא קבעו להם ביטלו עשה זה, וענשן גדול מאד כי המצוה הזאת עמוד חזק בקיום הדת.³ מכאן שבתי דין שהוקמו על ידי הציבור הם מוסדות שהתורה מחייבת את הקמתם.

על פי דברי הרמב"ם הללו וכן מדבריו במקומות נוספים⁴ העלה בשו"ת יביע אומר⁵ וכן בשו"ת ציץ אליעזר⁶ כי לפי הרמב"ם מצוות מינוי דיינים נוגעת אף בימינו מן התורה. כן פסק גם המבי"ט בקרית ספר.⁷ אמנם לפי הרמב"ם⁸ החיוב למנות דיינים בימינו כשאינן סמיכה הוא מדרבנן. וכן פסק רבנו ירוחם: "מצוה מדרבנן למנות שופטים בכל עיר ועיר אף על גב דאין לנו סמיכה עתה".⁹

אולם כאמור לעיל לפי הרמב"ם מצווה מן התורה למנות דיינים בבתי דין קבועים והאחרונים העלו כי מצווה זו נוגעת גם בימינו. וכך מסכם הרב וולדינברג סוגיה זו:

יוצא לנו שלפנינו יסודות חזקים שעל פיהם ניתן לומר שאפילו בזמן הזה שאין סמוכים מכל מקום יש מצוה מן התורה למנות דיינים קבועים שידונו דין תורה, וכמו כן יש יסוד לומר שאפילו בדברים שהבית דין בא עליהם

2. רמב"ם סנהדרין א, א.

3. ספר החינוך, תצא.

4. שם ב, ז, ועוד.

5. שו"ת יביע אומר ז, חו"מ, א.

6. שו"ת ציץ אליעזר טו, סט.

7. קרית ספר, סנהדרין, ה, בסופו.

8. רמב"ם דברים טז, יח; רמב"ם סנהדרין כג, א.

9. רבנו ירוחם, מ"שירים א, ד, בסופו, עמ' ו.

מכח שליחותיהו דקמאי, מכל מקום כח הרשאתם על כך הוא מדאורייתא.¹⁰

ג. ההגדרות השונות לבית דין קבוע

בפוסקים הועלו הגדרות שונות לבית דין קבוע. מדברי הפוסקים עולה שכל אחת מההגדרות השונות לבדה נותנת לבית הדין תוקף של בית דין קבוע וכל שכן אם בבית הדין מתקיימים כמה מן התנאים להגדרו כבית דין קבוע.¹¹

1. בית דין שנבחר על ידי הציבור

כאמור לעיל, מצוות מינוי דיינים קבועים מוטלת על הציבור, ואכן בית דין קבוע הוא בית דין שדיינו נבחרו על ידי הציבור, מכיוון שבית דין שקיבלו עליהם בני העיר מוגדר כבית דין ש"המתחום רבים עליהם", כלומר שבני העיר קיבלו אותם עליהם כדין מומחים. הקבלה מועילה לתת סמכות לבית הדין, כשם ש"רשאיני בני העיר להסיע על קיצתן", כלומר לאכוף את התקנות שלהם¹² וכל תקנה של הציבור או על ידי שבעת טובי העיר לטובת אנשי העיר בדבר שבממון מחייבת את כולם.¹³ בכלל זה, הציבור מוסמך להקים בית דין בעל סמכויות מחייבות.

2. קבלה מכללא

גם כאשר הציבור לא קיבל את בית הדין באופן פורמלי, ישנם מקרים שבהם ההתנהלות מעידה על קבלה מכללא על ידי הציבור. למשל, הרב ואזנר קבע שאם יש בית דין שרגילים לדון לפניו באופן תדיר, דינו כבית דין קבוע שהציבור קיבל

10. שו"ת ציץ אליעזר טו, סט, טו.

11. כאשר יש מספר בתי דין בעיר המוגדרים כבית דין קבוע מסיבות שונות, דנו הפוסקים למי מהם יש מעמד מועדף. ראו בעניין זה: שו"ת עבודת הגרשוני מז; שו"ת שבט הלוי ה, חו"מ, ריב; פס"ד של בית הדין הרבני הגדול, "סמכות מקומית – בית דין קבוע, שורת הדין ג, עמ' תסה-תעו; הרב אברהם שרמן, "סמכות בית דין רבני אזורי לנדות סרבן דין", תחומין כז, עמ' 339; הרב אוריאל לביא, עטרת דבורה ב, עמ' 707-709; הרב ברוך שרגא, "בית דין קבוע מול זבל"א", שערי צדק ב, עמ' 292; הרב שמואל הלוי ואזנר, "מעמדם של בתי הדין העצמאיים", קובץ פעמי יעקב נו, עמ' עט; הרב שמחה מירון, "מעמדם של בתי הדין הרבניים בישראל", קובץ תורה שבעל פה כב, עמ' צד.

12. תוספתא בבא מציעא יא, כג.

13. שו"ת שבט הלוי ה, חו"מ, ריב, ד.

על עצמו באופן פורמלי.¹⁴ וכן קבע הרב אלישיב: "בית דין – ירושלים אשר יושב על מדין באופן קבוע, בודאי נחשב לבית דין קבוע שבעיר".¹⁵ בשו"ת תשובות והנהגות כתב: "ומנהגינו בעדה החרדית שאם ישנו קהל המחזיק בית דין, והדיינים מקבלים מהם משכורת, אז דינם כבית דין קבוע".¹⁶ כלומר כאשר הציבור משלם שכר לדיינים, הרי זו קבלה מכללא של בית הדין. מנהג הוא ביישוב שיש בו בית קברות יחיד שכל בני הקהילה השייכים לבית הקברות של הקהילה שייכים גם לבית הדין של הקהילה, ואין אחד מהם זכאי לדרוש מבעל דינו להתדיין לפני בית דין גדול יותר במקום אחר.¹⁷ כלומר, היקף הסמכות של בית הדין הקבוע נקבע על פי היקף הסמכות של שאר המוסדות של הקהילה.

אם ביישוב או בעיר יש רק בית דין אחד ממילא הוא נחשב לבית הדין הקבוע באותו מקום.¹⁸ מסתבר שטעם הדבר הוא שבית דין זה מממש את חובת הקהילה להקים בית דין, וכל זמן שהקהילה בחרה להסתפק בבית הדין הקיים, הרי זו קבלה מכללא.

3. בית דין שהתמנה על ידי רב העיר

אם רב העיר ממנה דיינים לבית הדין לממונות יש לבית הדין הזה מעמד של בית דין קבוע. חובתו וסמכותו של רב העיר לפסוק לציבור בשאלות של איסור והיתר ואף בדיני ממונות, משום כך מחובתו של הרב גם למנות דיינים שיפסקו לציבור בדיני ממונות.¹⁹ לפיכך, בית דין כזה פועל מכוח חוקי התורה ויש לו מעמד של בית דין קבוע.

ד. סמכויות בית דין קבוע

1. דיון בכפייה

על פי ההלכה בית דין קבוע יכול לדון את תושבי העיר בכפייה ללא צורך בהסכמתם בהסכם בוררות, אמנם בית הדין יכול לחייב את הצדדים לחתום על

14. הרב שמואל הלוי ואזנר, "מעמדם של בתי הדין העצמאיים", קובץ פעמי יעקב נו, עמ' עט.

15. פסקי דין ירושלים ט, עמ' ט.

16. תשובות והנהגות ה, שנא.

17. שו"ת תרומת הדשן פסקים, סה; דרכי משה חו"מ יד, א; סמ"ע יד, א; באר הגולה חו"מ יד, ח; אורים יד, י; נתיבות המשפט, חידושים יד, ח; ערוך השולחן חו"מ יד, ב, שם.

18. הרב שמואל הלוי ואזנר, "מעמדם של בתי הדין העצמאיים", קובץ פעמי יעקב נו, עמ' עט.

19. הרב יעזר אריאל, דיני בוררות, עמ' שג"שד; וכן שו"ת אגרות משה חו"מ, ב, ג.

הסכם בוררות כדי לתת לו תוקף גם על פי חוק ולאפשר ביצוע של פסק הדין על ידי ההוצאה לפועל.²⁰

2. העדפת בית דין קבוע

אם יש בעירם של בעלי הדין בית דין קבוע אין אף אחד מהם זכאי לדרוש להתדיין בפני בית דין שמחוץ לעירם גם אם הוא גדול מבית הדין המקומי.²¹ זאת כדי למנוע מצב שהתובע יגיש בכוונה את תביעתו במקום רחוק מתוך ידיעה שהנתבע ירצה להימנע מלהיטלטל למקום רחוק ויעדיף לשלם את הסכום הנתבע ממנו שלא כדין.²² כמו כן, יש חשש הפוך שהנתבע יתעקש להתדיין דווקא בבית דין רחוק כדי להתחמק מהתביעה.

בנוסף, שלילת האפשרות להתדיין בפני בית דין במקום אחר גם אם הוא גדול וחשוב יותר, נובעת מחשש מחלוקת בשאלה איזה בית דין חשוב יותר.²³

3. עדיפות מול זבל"א

כאשר התובע רוצה לדון בפני בית דין שאינו קבוע, יכול הנתבע לדרוש להתדיין בפני בית דין שיורכב בדרך של זבל"א, כלומר, שכל אחד מהצדדים בורר לו דיין אחד, ושני הדיינים בוררים להם עוד אחד.²⁴ אך אם דרש התובע לדון בבית הדין הקבוע שבעיר אין הנתבע יכול לדרוש דיון בזבל"א.²⁵

4. הפקעת ממון

כתב הרב ישראל מאיר לאו בשו"ת יחל ישראל²⁶ שלבית דין קבוע יש סמכות להפקיע ממון. מקור הדברים ברמב"ם שכתב: "וכן יש לדיין תמיד להפקיע ממון שיש לו בעלים ומאבד ונותן כפי מה שיראה לגדור פריצות הדת".²⁷ הכסף משנה פירש שכוונת הרמב"ם במילה "תמיד" היא שגם בזמן הזה יכול הדיין להפקיע ממון. אמנם בספר ים של שלמה²⁸ כתב שעל פי הרמב"ם רק בית

20. שו"ת הרי בשמים, צט; הרב שמחה מירון, "מעמדם של בתי הדין הרבניים בישראל על פי ההלכה", קובץ תורה שבעל פה כב, עמ' צד.

21. רמ"א חו"מ יד, א. ראו עוד: רמב"ם סנהדרין ו, ו; מאירי סנהדרין לא, ב; שו"ת תשב"ץ א, קנט.

22. שו"ת מהרי"ק, שורש כא.

23. ים של שלמה, בבא קמא י, י; שו"ת מהרשד"ם חו"מ, ז.

24. סנהדרין כג, א. ראו על כך: הרב נתן חי, "בית דין של זבל"א בימינו: פתרון או בעיה", לקמן, עמ' 43, והלאה.

25. רמ"א חו"מ ג, א; וראו: שו"ת מים חיים, עד.

26. שו"ת יחל ישראל, קטו.

27. רמב"ם סנהדרין כד, ו.

דין חשוב יכול להפקיר, אבל מפשט לשון הרמב"ם משמע שכל דיין יכול להפקיר. הנימוקי יוסף²⁸ כתב שכל בית דין קבוע בעירו יכול להפקיר ממון.

5. החובה לדון

הדיינים היושבים בבית דין קבוע חייבים לדון בכל מקרה המובא לפניהם למעט מקרים שיש להם נגיעה בהם.³⁰

ה. סיכום

מהאמור לעיל עולה כי בית דין יחיד ביישוב קהילתי דתי הדין באופן קבוע, דינו כבית דין קבוע, בוודאי כאשר הוא פועל בסמכות רב היישוב, וקל וחומר כאשר מוסדות היישוב הקימו את בית הדין. שהרי די באחת ההגדרות אחד כדי להגדירם כבית דין קבוע, בזמן שרובם עומדים בכמה הגדרות במקביל. משמעות הגדרת בית דין כקבוע התבארה לעיל ובין השאר התבררה חובת הזדקקות בני הקהילה לבית הדין המקומי גם ללא הסכמתם. בשולי הדברים יש להעיר כי שטח השיפוט של בית דין מקומי קבוע הוא עד שלוש פרסאות (כ־12 ק"מ) מתחום העיר.³¹ ומכאן שסמכות בית הדין חלה גם על מאחז או שכונה הנמצאים בתוך תחום זה.

28. ים של שלמה, יבמות י, יט.

29. נימוקי יוסף יבמות כח, ב, בדפי הרי"ף.

30. הרב שמחה מירון, "מעמדם של בתי הדין הרבניים בישראל על פי ההלכה", קובץ תורה שבעל פה כב, עמ' קא.

31. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, מו; שם א, אלף ה; אור זרוע ד, פסקי סנהדרין, עג; ים של שלמה בבא קמא י, י; שו"ת רקאנטי, תכט.